

NOVA SAZNAJNA O ISTORIJI NARODNE VLASTI U
CRNOJ GORI jula 1941. godine

U Ivangradu je održan naučni skup o karakteru, ulozi i značaju Narodnog odbora oslobođenja u Beranama.

Narodni odbor oslobođenja, koji je osnovan na Skupštini narodnih predstavnika sreza beranskog (Ivangrad) 21. jula 1941. godine, predstavlja najveći domet vlasti ostvarene u Crnoj Gori jula 1941. godine. Istoriografija je utvrdila dosta činjenica vezanih za sve ono što se događalo u Beranama tih dana. Ostalo je međutim dosta prostora za dalja i dublja naučna istraživanja, ostalo je još uvijek dosta tema koje nisu na odgovarajući način obrađene — kako bi se sagledala cjelina svih činjenica i svih tema vezanih za osnivanje i rad ovog organa vlasti u sklopu sistema vlasti koji je bio konstituisan na širokom području Crne Gore u julu 1941. godine. Pomenut ćemo neke od njih: konstituisanje Skupštine narodnih predstavnika kao predstavničkog organa, istorijska uslovljenost nastajanja tog oblika narodne vlasti, socijalna širina Skupštine narodnih predstavnika, klasni karakter rada Skupštine i njenih odluka, način ostvarivanja avangardne uloge KPJ u procesu organizovanja izbora narodnih predstavnika u konstituisanju Skupštine i u toku njenoga rada, pravno-politički kvaliteti i teorijska zasnovanost donesenih odluka, elementi delegatskog odlučivanja u radu Skupštine i Narodnog odbora oslobođenja, elementi samoupravne demokratije koji su se izrazili u načinu izbora i u načinu rada Skupštine i Odbora, idejna i politička konfrontacija u radu Skupštine i Odbora i najzad značaj takvog organa vlasti za učvršćivanje tekovina ustanka i za širenje povjerenja masa.

Navedena pitanja bila su snažan motiv da se organizuje naučni skup o karakteru, ulozi i značaju Skupštine narodnih predstavnika i Narodnog odbora oslobođenja za srez beranski koji je na demokratski način bio izabran u Beranama 21. jula 1941. godine. Organizovanje i održavanje ovako koncipiranog naučnog skupa zamišljeno je kao prilog radnog proslavljanja jubileja 40-godišnjice ustanka 1941. godine.

U Ivangradu se 26. i 27. juna 1981. godine na okupu našao impozantan broj naučnih radnika raznih profila: istoričari, pravnici, sociolozi, filozofi, politolozi i dr. Blo je tu boraca — aktivnih sudionika ovih istorijskih događaja. Podneseno je ili priloženo više od 20 saopštenja i naučnih priloga. Njihove autore navodimo redom kako su istupali: akademici dr Jovan Đorđević i dr Leo Geršković, zatim dr Mijat Šuković, Vlado Šćekić, Milija Staničić, dr Mito Savićević, Batrić Jovanović, dr Zoran Lakić, dr Vjenceslav Glišić, dr Miomir Dašić, Bogdan Gledović, dr Radoje Pajović, Jovan Vujošević, Vlado Lutovac, dr Stojan Tomić, dr Veselin Đuretić, mr Branko Kovačević, dr Đuro Vujović, Milija Komatina, Dušan Vuletić, dr Jovan Bojović, dr Momčilo Zečević i, najzad, dr Branko Petranović koji je priložio svoje saopštenje.

Organizatori ovog naučnog skupa — udruženje naučnih i kulturnih radnika Polimlja, Marksistički centar Centralnog komiteta SK Crne Gore i Istorijski institut u Titogradu — nisu bili pripremili uobičajenu šemu ili standardni program rada naučnog skupa. Radilo se jednostavno po principu — kada se elaborira jedna tema, prelazi se na drugu. Takav način rada obezbijedio je i

izuzetno dinamičnu raspravu, u stvari malu naučnu debatu o svakoj tematskoj cjelini. A tih tematskih cjelina bilo je više.

Najveću pažnju privukla je rasprava o pojavi revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori i u bivšem srezu beranskom, o društveno-istorijskim uslovljenostima toga pokreta, o specifičnostima okupatorskog sistema u Crnoj Gori, organizovanim pripremama za ustanak itd. Najveći broj saopštenja odnosio se upravo na ovu tematsku cjelinu. U njima su dobrim dijelom ponovljene ranije date ocjene o tim događajima, ali je i naglašeno ono najbitnije što po svojoj suštini ima širi značaj. U analizama se išlo od opšteg do pojedinačnog i posebnog. Autohtonih događaja u istoriji nema. Da bi se shvatili, moraju se objasniti u širem kontekstu. Tako se to lokalno i posebno uklapa u pojedinačno i opšte. Tim putem je lakše shvatiti i objasniti sva magistralna pitanja NOR-a i revolucije, pa i ustaničke 1941. godine, i na ovom području. I obratno.

Bilo je svakako i novih ideja i novih saznanja koja su dala zapažene naučne rezultate. Korigovani su i neki podaci o začetima revolucionarnog pokreta na području Berana i njegove šire okoline. Objavljen je rast partijske organizacije, čije se prve ćelije na ovom prostoru osnivaju 1927. godine, da bi ih u 1941. godini bilo 24 sa ukupno 149 članova KPJ. Od toga broja njih 12 su iz redova radništva, 76 iz redova seljaštva, 53 iz redova đaka i studenata a 8 su bili službenici. Analiza socijalnog sastava partijskih organizacija otkriva i neke druge specifičnosti naprednog pokreta koje su se ispoljile u ustaničkoj 1941. godini.

Drugu tematsku grupu čine oni referati koji su analizirali pojavu ustanka u Crnoj Gori i na području Berana (Ivangrada) 1941. godine, njegovu masovnost i karakteristike, zatim organizovanost i posebno ulogu KPJ kao idejnog tvorca, organizatora i katalizatora otvorenog procesa narodnooslobodilačke borbe.

U trinaestojulskom ustanku u Crnoj Gori 1941. godine, kao što je poznato, uzelo je učešće više od 30 hiljada boraca. To je ekvivalent broju od oko 30 partizanskih brigada. Ustaničnici su činili oko 10% stanovništva ondašnje Crne Gore. Vojni istoričari su utvrdili da je ovaj procenat približan srednjem mobilizacijskom naprežanju država u drugom svjetskom ratu, koji je, međutim, ostvaren tek nekoliko nedelja, pa i mjeseci, nakon početka ratnog sukoba, dok je u Crnoj Gori realizovan samo za četiri dana koliko je proteklo od momenta kada je Pokrajinski komitet KPJ donio odluku o ustanku — pa do početka oružanih akcija. Visoki stepen politizacije crnogorskog naroda, ostvaren radom KPJ u međuratnom periodu i periodu priprema za ustanak, pružio mu je onaj osnovni orijentir da razumije sadržinu borbe i njenu perspektivu. Bez obzira na političku platformu, bez obzira na to što ga je KPJ pripremila i vodila, trinaestojulski ustanak je okupio sve Crnogorce koji su bili sposobni za oružje. Nije to zato što je KPJ u Crnoj Gori bolje radila ili zato što su njeni članovi bili iskusniji, već i zbog uslova u kojima se razvijao taj ustanak i položaja koji je on imao u društvu. KPJ poziva narod da počne sa manjim akcijama, kako je ustanak i počinjao u drugim krajevima Jugoslavije, a on ide u masovni ustanak, zbog koga je italijanski ministar inostranih poslova grof Čano zapisao u svom Dnevniku da je — umiriti Crnogorce, isto što i orati more.

Crnogorski narod je 1941. godine imao da riješi nekoliko dilema koje su sudbinski uticale na dalji razvoj političkih događaja: 1. paktirati sa fašizmom ili sa Rusima u osnovnim konfrontacijama snaga u drugom svjetskom ratu,

2. boriti se za samostalnu Crnu Goru ili Jugoslaviju, 3. da li za buržoasku ili socijalističku Jugoslaviju. Te je dileme nametala objektivna situacija uslovljena složnošću i specifičnošću odnosa koji nijesu opterećivali druge krajeve Jugoslavije. Iste dileme imala je i ustanička masa na području Berana, gdje se već u julu 1941. godine našlo više od 5000 ustanika. Istorijska je istina da je KPJ usmjerila crnogorski narod na pronalazjenje pravoga puta, kao što je tačno da je upravo taj put odgovarao političkom ubjedenju, svijesti i mentalitetu crnogorskog čovjeka.

U okviru ove tematske grupe vođena je posebno zanimljiva rasprava o organizovanosti i spontanosti ustanka. Lenjin je svojevremeno isticao da ne postoji revolucija u kojoj bez spontanosti učestvuju brojne mase. U istom smislu, rečeno je na naučnom skupu u Ivangradu, svenarodnog ustanka nema bez spontaniteta u kojemu ima čak i elemenata stihije. To svakako ne umanjuje organizatorsku i rukovodeću ulogu KPJ.

Treća tematska grupa odnosila se na analizu iskustava iz rada Narodnog odbora oslobođenja, njegove organizacione strukture i posebno njegovih istorijskih odluka. Već u prvoj odluci sadržan je zahtjev za ukidanje pravnog i društvenog sistema stare Jugoslavije. Struktura stare lokalne vlasti sasvim je srušena. Namjesto nje, dolazi nova revolucionarna vlast u licu Narodnog odbora oslobođenja, što je decidirano rečeno u drugoj odluci. Time se htjelo da se obezbijedi perspektiva započetog revolucionarnog procesa. Odluka Odbora o isticanju jugoslovenske zastave govori o privrženosti Crnogorskog revolucionarnog pokreta jugoslovenstvu.

U toku svoga rada Narodni odbor oslobođenja donio je niz važnih odluka. Već na prvoj sjednici odlučeno je da se pri Odboru formiraju slijedeće sekcije: upravna, vojno-sudska, ekonomsko-finarsijska, socijalno-zdravstvena i kulturno-prosvjetna; da se formiraju bataljoni narodne vojske čije će jezgro činiti postojeći gerilski odredi, da se za održavanje reda i bezbjednosti obrazuje odred narodne milicije, da se preduzmu mjere protiv kolaboracionista i razbijača narodnog jedinstva, da se organizuju zbrinjavanje i pomoć izbjeglicama i sirotinji. U toku daljeg rada odbor je donio odluku o pokretanju Informativnog biltena čiji je prvi broj izašao već 22. jula 1941. godine, a uređivao ga je Veselin Masleša. Odbor je dalje organizovao obradu zemlje i evakuaciju ugroženog stanovništva u vrijeme okupatorske ofanzive na slobodnu teritoriju; posebnim odlukama smijenio je sve bivše predsjednike opština i menovao nove, koji su tu dužnost obavljali privremeno do novih opštinskih izbora. Posebno treba istaći rad Narodnog odbora oslobođenja u Beranama na razvijanju bratstva i jedinstva s obzirom na okolnost da ovo područje naseljavaju stanovnici različitih nacionalnosti: Crnogorci, Srbi, Muslimani, Albanci i dr. Upravo takva orijentacija omogućila je perspektivu narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

Svojom pojavom i djelatnošću Narodni odbor oslobođenja u Beranama jula 1941. godine, julski organi vlasti u Crnoj Gori 1941. godine kao i narodnooslobodilački odbori koji su formirani na čitavom području Jugoslavije — označavali su dvostruki diskontinuitet: s jedne strane sa poretkom Kraljevine Jugoslavije, a s druge strane sa politikom Kominterne o suspenziji revolucionarnih promjena u toku rata. Taj diskontinuitet sa Kraljevinom Jugoslavijom, izveden na samom početku ustanka, bio je antilegitimistički po suštini predstavljajući istup protiv starog centra vlasti. Stvaranjem narodnooslobodilačkih odbora dolazi do paralelizma triju vlasti na okupiranom području: vlasti narodnooslobodilačkog po-

kreta u formi narodnooslobodilačkih odbora, starog centra vlasti u emigraciji i najzad vlasti okupatora i kvislinga. Kao novi organi vlasti, koji su doveli u pitanje status quo i kontinuitet unutrašnje vlasti Kraljevine Jugoslavije, narodnooslobodilački odbori postali su od početka meta najvećeg ogorčenja predstavnika građanskog društva, što je naročito došlo do izražaja na Skupštini narodnih predstavnika sreza beranskog 21. jula 1941. godine, kada je uz protivljenje i otpor upravo tih snaga došlo do osnivanja Narodnog odbora oslobođenja, na zadovoljstvo delegatske većine.

Posebno zanimljiva rasprava unutar ove tematske cjeline vođena je i o pitanju konstituisanja kontrarevolucije. Snažna revolucija u Crnoj Gori, koja je istim intenzitetom zahvatila i Berane 1941. godine, izazvala je i jaku kontrarevoluciju. To je istorijska zakonitost koja se ispoljila kod nas 1941. godine, pa posebne razloge za kontrarevoluciju ne treba tražiti na drugoj strani. To je taj opšti odnos.

Četvrta tematska grupa naslanja se na prethodnu. Analiza o sličnostima i razlikama u procesu osnivanja narodnooslobodilačkih odbora u Beranama i Crnoj Gori s jedne strane i onih u drugim krajevima zemlje s druge strane — otkriva dosta zajedničkog, ali i dosta posebnog, karakterističnog i specifičnog. Odluke sreskog NOO-a u Beranama jula 1941. godine liče onima koje je, na primjer, usvojio Narodnooslobodilački odbor u Krupnju u Srbiji početkom septembra 1941. godine, ili onima koje je usvojilo Vojno-revolucionarno vijeće u Drvaru, u Bosni i Hercegovini, nakon početka ustanka. Isto tako sreski NOO u Kolašinu donosi odluku o narodnom zajmu, kao što se to čini u Sloveniji, itd. Te sličnosti i to zajedništvo u radu narodnooslobodilačkih odbora u svim krajevima Jugoslavije, nezavisno od neravnomjernog razvoja nove vlasti, rezultat su jedinstvenog poimanja politike KPJ, poimanja antifašističke borbe kao revolucije, poimanja karaktera oslobodilačkog rata i revolucije koja je u suštini počela ustaničke 1941. godine. Otuda su naučno objašnjivi međusobni uticaji organa narodne vlasti čak i u onim slučajevima kada nije bilo njihove neposredne međusobne veze.

Najzad da kažemo da posebnu tematsku grupu čine saopštenja u kojima se provlači zajednička nit što spaja Skupštinu narodnih predstavnika u Beranama jula 1941. godine sa bilo kojom delegatskom skupštinom danas u našoj zemlji, odnosno koja veže rad narodnooslobodilačkih odbora u 1941. godini sa našom poslijeratnom izgradnjom do ustava 1974. i savremenog delegatskog sistema. U tom ratnom vremenu u radu tih prvih organa vlasti 1941. godine nazirali su se elementi samoupravnosti. Ta samoupravna komponenta ogleda se u tome što su NOO-i jedinstveni organi vlasti na svojoj teritoriji, što u principu odgovaraju za rad svom predstavničkom tijelu, što razvijaju forme neposredne demokratije, što su odluke zborova birača obavezne za NOO-e. Ovu samoupravu NOO-a ne možemo vezati za samoupravljanje kao osnovni oblik društveno-političke organizacije, koja se kod nas izgrađuje poslije principijelne negacije državne svojine, svemoći izvršno-političkog organa i političkog subjektivizma nakon 1948. godine, jer se radi o ograničenoj društvenoj pojavi. Mi možemo u toku NOR-a da govorimo o samoupravnom duhu revolucije i samoupravnim obilježjima ali ne i o samoupravnom sistemu u političkom smislu.

U razvijanju sistema vlasti narodnooslobodilačkih odbora i društva u cjelini nije se išlo na formu klasične države. Naprotiv. U toku NOR-a 1941—1945. godine izvršena je stvaralačka kritika državnog koncepta vlasti. Naši NOO-i su koncipirani kao model koji će razriješiti suprotnosti između države i samo-

upravljanja. Dat je, dakle, primat društvu a ne državi. U tom smislu naučna analiza organizacione strukture, funkcionisanja, rada i ukupne politike Narodnog odbora oslobođenja u Beranama nije bila obavljena samo sa stanovišta prošlosti već i sadašnjosti.

Naučni skup u Ivangradu raspravljao je dokumentovano o čitavom kompleksu naučno i teorijski relevantnih pitanja. To je urađeno interdisciplinarno, u pojedinim segmentima i komplementarno. Tako su upotpunjena saznanja vezana za rad Skupštine u Beranama i Narodnog odbora oslobođenja kao vjesnika novog vremena i volje naroda da svoju sudbinu kroji sam po mjeri sopstvene vizije života i društvenog uređenja koje želi da izgradi.

Iz te borbe su proizašle i odluke istorijskog značaja, u kojima su kondenzovana iskustva Pariske komune i ruskih sovjeta iz 1917. godine. Kao što je praksa Narodnog odbora oslobođenja u Beranama i praksa ostalih NOO-a obogatila marksističku teoriju i modernu nauku o izgradnji novih društvenih odnosa, tako je i ovaj naučni skup obogatio našu istorijsku nauku novim saznanjima i rezultatima.

Kada se sve to ima u vidu, onda se može zaključiti da će neke historiografske ocjene biti korigovane, kako one o značaju julske vlasti u Crnoj Gori 1941. godine, tako i one o Skupštini narodnih predstavnika u Beranama i Narodnom odboru oslobođenja koji je tom prilikom osnovan. Zato naučna javnost s radoznavnošću očekuje najavljenju knjigu — zbornik u kome će biti objavljena saopštenja i rezultati rasprave sa ovog naučnog skupa, vjerovatno najznačajnijeg od dosad organizovanih u 1981. godini.

Zoran Lakić

*ZBORNİK Historijskog instituta Slavonije i Baranje, 17,
Slavonski Brod 1981.*

Posljednji, 17, broj Zbornika Historijskog instituta Slavonije i Baranje sadrži šest izvornih članaka i jedan pregledni članak, dva saopštenja sa skupova i četiri prikaza i kritike. O stavu vojvođanskih demokrata prema hrvatskom pitanju i o prilikama u Hrvatskoj 1919—1928. članak je napisao Bogumil Hrabak (1—50). Demokratska partija se najviše borila za nacionalni unitarizam i državni centralizam. Ali on u Srbiji i Vojvodini nije bio tako striktan, jer su u poslednjoj najjači uticaj imali velikosrpski radikali. Za vojvođanske demokrate jugoslovenstvo nije značilo negaciju srpstva ili hrvatstva, već samo uklanjanje separatizma. Oni nisu bili protiv decentralizacije ali su tražili da se vodi računa o ekonomskim i drugim potrebama života. Hrabak je posebno razmotrio kako se formira ideja nacionalnog unitarizma vojvođanskih demokrata u vezi s početkom izgradnje jedinstvene jugoslovenske države (februar 1919 — februar 1920). On prati i Hrvate u dnevnoj političkoj publicistici vojvođanskih demokrata do raspuštanja Demokratske stranke marta 1924. koristeći se naročito *Jedinstvom* i *Novom zorom*. Većina poslanika »prečana« prešla je u redove